

УДК: [373.3:376.352]-043.83:[502:005.336.2]

Світлана Кондратенко
Інститут спеціальної
педагогіки і психології
імені Миколи
Ярмаченка НАПН
України
orcid.org/0000-0002-0896-
6227

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

В статті висвітлюються результати формування екологічної компетентності у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору, екологічне виховання та екологічна культура дітей з порушеннями зору, результати аналізу науково-методичних джерел з питань екологічної компетентності дітей з порушеннями зору, завдання та принципи екологічної компетентності дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору.

Ключові слова: екологічна компетентність дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору, екологічне виховання, екологічна культура, завдання та принципи екологічної компетентності.

Життя людини тісно пов'язане з природою, яка завжди була для неї джерелом матеріальних і духовних сил. Але сьогодні людство зіткнулося з безліччю проблем, викликаних споживацьким ставленням людини до природи і пов'язаних з низьким освітнім рівнем населення. Наукові оцінки глобальної сучасної екологічної ситуації не оптимістичні. Вони змушують замислюватися кожен розумну людину, яка вболіває за майбутнє своїх дітей всієї планети. Саме тому так важливо здійснювати формування основ екологічної компетентності у дітей з порушеннями зору, формувати особистість, яка вміє жити в гармонії з природою, відчувати себе її часткою, для якої нормою життя є дбайливе ставлення до неї починаючи з раннього дитинства. Виходячи з актуальності означеної проблеми, зі всією гостротою постає питання про поліпшення екологічного виховання підростаючого покоління. [4]

Завдання дбайливого ставлення до природи означені в Конституції України:

«кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі». У Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» йдеться про те, що необхідно «формувати екологічну культуру людини в гармонії її відносин з природою». [1]

Враховуючи тенденції екологізації змісту навчальних дисциплін, а також компетентнісний аспект в освітній системі, у педагогічній науці з'являється нове поняття «екологічна компетентність». Саме формування екологічної компетентності є одним із завдань освітньої системи, яке

здійснюється в процесі екологічної підготовки. Оскільки, екологічна компетентність є елементом життєвої компетентності, то процес її формування повинен бути багатограним і включати взаємодію закладів освіти, сім'ї та суспільства. Формування екологічної компетентності є пріоритетним в процесі навчання та виховання дітей з порушеннями зору. [1; 4]

Екологічна компетентність є складовою життєвої компетентності дітей з порушеннями зору, а надалі і складовою їх майбутньої професійної компетентності, тобто є конче необхідною у житті.

Саме тому так важливо здійснювати формування основ екологічної компетентності у дітей з порушеннями зору, формувати особистість, яка вміє жити в гармонії з природою, відчувати себе її часткою, для якої нормою життя є дбайливе ставлення до неї починаючи з раннього дитинства. Виходячи з актуальності означеної проблеми, зі всією гостротою постає питання про поліпшення екологічного виховання підростаючого покоління.

Аналіз педагогічних досліджень українських та зарубіжних науковців щодо феномену екологічної компетентності особистості показав, що:

- екологічна компетентність розглядається як прояв способу буття особистості у гармонії із природним світом;
- екологічна компетентність виражається у теоретичній і практичній готовності до реалізації професійних функцій;
- передбачає відповідальність за наслідки власної діяльності в довкіллі;
- здатність до ситуативної діяльності;
- здатність реалізовувати знання, уміння, досвід, способи мислення, особистісні якості, для успішного вирішення задач і проблем різного рівня складності у життєвих і професійних ситуаціях;
- інтегрований результат навчальної діяльності студентів;
- здатність і готовність будувати гармонійні відносини з природним і штучним середовищем проживання і своїм соціальним оточенням;
- здатність і готовність до діяльності по збереженню, покращенню стану природного середовища у процесі виявлення, вирішення і попередження екологічних проблем, досвід даної діяльності;
- центральним компонентом, вихідною категорією у розумінні феномена екологічної компетентності виступає екологічна культура. [4; 7]

Екологічна компетентність це:

- система знань і вмінь, які дозволяють особистості розуміти екологічні проблеми і знаходити шляхи їх вирішення, вміння пропагувати і втілювати в життя екологічні знання та самому дотримуватись екологічних норм поведінки, чутливе сприйняття екологічних проблем в Україні та світі, а також, що це спосіб забезпечити нашу планету від подальшого руйнування;
- категорія екологічної діяльності, пов'язана з екологічною свідомістю, екологічним мисленням та екологічними цінностями. Екологічна освіченість, окрім наявності екологічних знань, умінь і навичок, включає ще сформованість цінностей, установок, особистісних сенсів, що забезпечують готовність дитини з порушеннями зору до діяльності, але ще не визначають компетентності. Екологічна компетентність має діяльніший характер і

передбачає здатність мобілізувати знання, готовність реалізувати їх у конкретній екологічній ситуації;

– здатність особистості до ситуативної діяльності в побуті та природному оточенні, за якої набуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення, виконувати відповідні дії, нести відповідальність за прийняті рішення, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля. На відміну від екологічної культури, яка може стосуватися як спільноти, так і окремої особистості, екологічна компетентність, як і компетентність загалом, стосується лише певної особистості. Набуття компетентності об'єднує нормативний, когнітивний, емоційний, мотиваційний і практичний компоненти, забезпечує на їх основі екологічну рівновагу у відносинах з природою, попереджає екологічно небезпечні ситуації. [3; 6]

Створення педагогічних умов, як компонента навчально-виховного процесу, є важливим етапом на шляху формування екологічно компетентної особистості.

Мета екологічної компетентності полягає в наступному:

1. Формувати особистість, здатну вільно орієнтуватися в природоохоронній ситуації.
2. Формувати систему знань про основні чинники розвитку живої та неживої природи.
3. Розвивати пізнавальні інтереси та емоційну сферу дітей з порушеннями зору.
4. Розширювати уявлення дітей з порушеннями зору про природоохоронну роботу та застосування її у практичній діяльності.

5. Виховувати емоційно-позитивне ставлення до природи.

Важливим у процесі формування екологічної компетентності є усвідомлення особистістю власної причетності до виникнення і вирішення екологічних проблем. Це є підґрунтям для формування екологічної позиції особистості і слугує їй до діяльності із збереження довкілля.

Процес ефективного формування екологічної компетентності особистості уможлиблюється при дотриманні наступних принципів:

- реальної практичної участі;
- розширення «зони відповідальності», оскільки із накопиченням особистістю життєвого досвіду і розширенням її соціальних функцій збільшується частина довкілля, у якій проходить діяльність, тому має розширюватись і зміст повсякденно-побутової екологічної компетентності;
- розширення соціорольового репертуару – педагогу необхідно сформувати в особистості здатність природодоцільно діяти зважаючи, оскільки розширення соціальних ролей, які є особистістю, веде до збільшення її «зон відповідальності». [6]

У педагогіці поняття «компетентність» означає володіння знаннями, досвідом у певній галузі. Під екологічною компетентністю розуміють сукупність екологічних знань, умінь і навичок, які проявляються в активній життєвій позиції та діяльності людини у взаємовідносинах з природою. [3]

Створення педагогічних умов, як компонента навчально-виховного процесу, є важливим етапом на шляху формування екологічно компетентної особистості.

Компетентність може проявлятися лише в органічній єдності з інтересами, потребами та цінностями людини. Людина, як біологічна та соціальна істота, характеризується специфічними відносинами з природою, які історично обумовлені. Тому екологічну компетентність слід розглядати як вагому складову життєвої компетентності особистості. А екологічно компетентну особистість як таку, яка здатна розв'язувати екологічні проблеми на основі усвідомлення співпричетності людини і природи, розуміння цінності природи.

На формування екологічної компетентності особистості впливають соціальні та педагогічні чинники.

Соціальними чинниками є:

- створення суспільством життєвих екологічно спрямованих орієнтирів для дітей з порушеннями зору;
- здоровий спосіб життя в колективах різних напрямів (формальних та неформальних об'єднаннях дітей з порушеннями зору тощо) як чинник, що суттєво впливає на систему відносин особистості та суспільства;
- національна та світова духовна культура, що сприяє формуванню екологічної свідомості, самосвідомості дітей з порушеннями зору, які вчаться оцінювати себе та інших людей з позиції екологічних критеріїв та духовних цінностей нації, світової цивілізації.

Педагогічними чинниками є:

- ефективність системи виховання;
- комплексність та цілісність виховного процесу;

- взаємозв'язок виховання в колективі та самовиховання;
- диференціація та індивідуалізація виховання;
- зв'язок з життям, різноманітність видів діяльності у вихованні. [6]

Невід'ємною складовою екологічної компетентності особистості є набуття нею досвіду прийняття екологічно відповідальних рішень, який може набуватися під час здійснення просвітницької, навчально-виховної та екскурсійної роботи безпосередньо у довкіллі.

Обов'язковий компонент процесу формування екологічної компетентності – знання. Якщо людина нічого не знає про об'єкт, вона буде ставитися до нього байдуже. Екологічні

знання сприяють формуванню свідомого ставлення до навколишнього світу, природи та закладають основи екологічної свідомості.

Ефективність формування екологічної компетентності дитини з порушеннями зору великою мірою залежить від середовища, у якому відбувається її життєдіяльність. Еколого-розвивальне середовище в широкому розумінні – це єдність природного, предметного, соціального та середовища внутрішнього «Я». Воно забезпечує набуття дитиною з порушеннями зору досвіду контакту із природним оточенням та спілкуванням із дорослими. Щоб сформувати екологічну компетентність, вчитель має сам орієнтуватися в цих проблемах (глобальних, регіональних, місцевих), мати сформоване почуття громадянської відповідальності за стан природи, бажання та дієву готовність до її збереження. [7]

Екологічна компетентність дитини з порушеннями зору формується під час її безпосереднього спілкування з природою – милування, спостереження, трудової та експериментально-дослідницької діяльності впродовж усього шкільного життя. На нашу думку, природоохоронні акції дозволяють формувати основи екологічної компетентності на засадах включення дітей з порушеннями зору у різні види діяльності: практичну, інтелектуальну і естетичну.

Ознайомлення дітей з порушеннями зору з природою – один із головних засобів їх розвитку, формування екологічно компетентної особистості, здатної вільно орієнтуватися у природоохоронній ситуації.

Екологічна компетентність передбачає низку завдань:

- формувати нову культуру ставлення до природного середовища;
- формувати цілісну картину світу;
- реалістичні уявлення про явища природи;
- екологічну вихованість;
- практичне уміння та дбайливе ставлення до компонентів природи;
- розвивати інтерес до природного оточення. [2; 8]

Формування екологічної компетентності дітей з порушеннями зору – безперервний процес, який здійснюється відповідно до віку учнів, обсягу та рівня їх знань та досвіду, психологічних особливостей.

У шкільній практиці поширенні різноманітні методи і форми навчання, що сприяють активізації творчої діяльності, в тому числі у формуванні екологічної компетентності дітей з порушеннями зору. Заслужують на увагу ті з них, які допомагають розвитку вмінь систематизувати знання, самостійно їх набувати, використовувати на практиці. До них належать різні види дидактичного матеріалу, в тому числі задачі, ігри, вікторини. Наприклад:

1. Методики: – «Лист зеленому другу», методика не тільки допомагає визначити готовність дітей з порушеннями зору початкових класів допомагати природі і піклуватися про неї, але і розвиває у них почуття жалю, співпереживання представникам тваринного і рослинного світу;

– «Таємна розмова», методика сприяє розвитку емоційно-чуттєвої сфери особистості дитини з порушеннями зору в процесі спілкування його з природою, а також виявляє наявний у дітей з порушеннями зору досвід такого спілкування;

– «Ліс дякує та засмучується», методика дозволяє виявити відносини

дитини з порушеннями зору до природи і розвиває уявлення дітей з порушеннями зору про правила, норми взаємодії з нею тощо. [2]

2. Дидактичні ігри: «Впізнай птаха»; «Екологічний світлофор»; подорож в цікавий світ природи; милування квітами; міні-заняття «Вивчаємо екологічні знаки» тощо.

Наприклад, за допомогою гри «Екологічний світлофор» можна розвивати: уявлення дітей з порушеннями зору про раціональну взаємодію людини з природою – допустимих і неприпустимих дій на природі, природоохоронної діяльності; вміння

оцінювати результати взаємодії людей з природою (взаємодія приносить шкоду природі, необразливо, корисно); розширити досвід дитини з порушеннями зору в екологічно орієнтованій діяльності. Хід гри: всі учасники отримують по три кружка: червоний, жовтий, зелений. Ведучий пояснює, що кожен колір, має своє значення. Так само, як і світлофор на проїжджій частині дороги. Червоний – забороняє дію. Жовтий – попереджає про обережність. Зелений – дозволяє і заохочує дію тощо. [2]

На жаль, у навчальних програмах на вивчення тем екологічного спрямування відводиться досить мало часу, отож, більше уваги цим темам можна приділити в позакласній роботі. Тут поле фантазії необмежене:

- створення молодіжної організації чи груп, котрі проводитимуть діяльність із метою поліпшення екологічного стану навколишнього середовища;

- організація моментів спілкування з природою;

- написання віршів про красу рідного краю;

- проведення інтегрованих занять екологічного змісту («Подорож у природу» тощо);

- проведення ігор для дітей з порушеннями зору (наприклад, «Формування екологічної культури»);

- святкування Всесвітнього Дня Землі (22 квітня);

- проведення рейдів з очищення ставків, джерела, що протікає неподалік від школи;

- участь у конкурсах «Пізнай свій рідний край», «Екологічними стежинами» тощо (виставки робіт учнів із неживого природного матеріалу, конкурси творів про природу та її збереження, поетичні конкурси на кращий вірш чи пісню про природу, конкурси малюнків чи фотографій тощо);

- проведення агітаційно-роз'яснювальної роботи (про шкідливість спалювання опалого листя, неприпустимість винищування первоцвітів тощо);

- проведення анкетування населення з питань покращення екологічного стану довкілля;

- проведення уроків і бесід з екологічного виховання;

- вивчення правил поведінки на природі;

- проведення екологічних ігор, захистів рефератів і проектів покращення стану природного середовища;

- виставок учнівських робіт, малюнків, творів, віршів, пісень. [2; 8]

Виховати справжню людину поза природою неможливо. Гармонійна особистість народжується лише в гармонії з довкіллям. Ці аксіоматичні істини підводять до думки про те, що екологічне виховання стає можливим тільки за умов грамотного, творчого використання вчителем природи як фактора виховного впливу.

Одним із важливих напрямків національної системи виховання є формування екологічної культури, гармонійних відносин людини з природою. Проблема бережливого ставлення до природи, охорони навколишнього середовища, поліпшення екологічної ситуації є досить актуальною для України і для всієї планети. Необхідно якомога швидше виховати покоління людей з

новим екологічним мисленням, які б свято берегли землю, ліс, воду, повітря, шанобливо і дбайливо ставилися до природи. [5]

Отже, екологічне виховання набуває пріоритетної ролі в освіті загалом та у навчальному і виховному процесі спеціальних загальноосвітніх шкіл. Розвиток і формування у дітей з порушеннями зору екологічної компетентності забезпечується відповідним оновленням усіх складових навчально-виховного процесу навчального закладу (цілей, змісту, технологій тощо). Мета екологічного виховання і освіти має бути орієнтованою на формування екологічної свідомості особистості, готовності відповідально ставитися до довкілля, виховання екологічно усвідомленої поведінки, знань прав і обов'язків громадян. Життєво необхідним стає створення умов у

спеціальному навчальному закладі і сім'ї, за яких діти з порушеннями зору усвідомлювали б практичну значущість екологічної компетентності, проявляли б свою зацікавленість, набували здатності й готовності до ініціативної творчої діяльності екологічного спрямування.

Щоб екологічне виховання дало належний результат, воно має бути організоване належним чином, відповідати певним вимогам. Робота повинна бути цілеспрямованою, діти з порушеннями зору мають розуміти, для чого вони виконують певне завдання та яким має бути результат. Важливість і потрібність виконуваної діяльності дає дітям з порушеннями зору відчуття потреби діяти, задоволення кінцевим результатом, причетності до вирішення глобальних проблем, готує до продуктивної праці в різних галузях виробництва, до свідомого самотійного життя у злагоді з природою. Виховна ефективність екологічної діяльності зростає за тієї умови, коли діти з порушеннями зору є не лише виконавцями, а й її організаторами. Саме тому треба давати більше творчих завдань, котрі вирішуються колегіально, у співпраці, спонукають до пошуку об'єктів впливу, до раціоналізаторських ідей і розв'язання проблем. Метою кожного вчителя з екологічного виховання дітей з порушеннями зору є:

- виховувати любов і повагу до природи;
- спонукати до збереження неповторної краси рідного краю;
- формувати почуття відповідальності за стан природного середовища;
- сприяти розвитку творчих здібностей дітей з порушеннями зору;
- учити самотійно мислити, знаходити раціоналізаторські рішення поставленої проблеми;
- навчати бачити красу навколо себе, розвивати почуття прекрасного;
- формувати почуття дбайливого ставлення до навколишнього середовища;
- формувати активну життєву позицію. [5; 7]

Виховні можливості участі дітей з порушеннями зору у різноманітних заходах, націлених на екологічне виховання, виявляються в таких напрямках:

- по-перше, працюючи поруч із наставниками, діти з порушеннями зору долучаються до життя суспільства, відчують причетність до справи глобального масштабу, набувають практичного досвіду з вирішення проблем власними зусиллями, набувають досвіду спілкування в колективі та спілкування з природою;

- по-друге, власноруч допомагаючи природі, діти з порушеннями зору відчують власну значущість, потрібність, упевненість у своїх можливостях, емоційне піднесення, моральне задоволення та естетичну насолоду;

- по-третє, усвідомлення позитивного результату роботи переконує дітей з порушеннями зору у значущості та потрібності їхньої діяльності; вчити бережливого ставлення до природних багатств, господарського підходу до організації власного життя;

- по-четверте, діти з порушеннями зору привчаються правильно поводитись на лоні природи, розумно відпочивати та задовольняти власні потреби, не зашкоджуючи довкіллю. Виховуються дисциплінованість, відповідальність та ініціативність;

– по-п'яте, діти з порушеннями зору ростуть небайдужими, у них є бажання допомогти природі, оздоровити довкілля. У дітей з порушеннями зору формуються почуття господарського ставлення до навколишнього середовища, активна життєва позиція. [5; 7]

Таким чином, ідея розвитку екологічної компетентності дітей з порушеннями зору є однією із ключових ідей модернізації виховання і освіти, необхідність якої історично передбачена у вигляді корінних змін світогляду, традицій, стилю мислення, мотивів поведінки людей, які становлять сучасний соціум. Вона пов'язана з готовністю і здатністю молоді нести особисту відповідальність як за власне благополуччя, так і за суспільне.

Аналізуючи сучасний стан освіти та екологічну ситуацію, можна зробити висновок, що формування в дітей з порушеннями зору екологічної компетентності для збереження навколишнього середовища є важливою проблемою сьогодення.

Майбутнє нашої планети та нашого життя – це молоде, підростаюче покоління, а отже, наші перспективи залежать від виховання молодого покоління здатного співіснувати в гармонії з природою, берегти та відтворювати її скарби. Адже існування людства залежить від природного середовища. Кожен з нас – це частина природи. Саме тому, перспектива екологічного виховання в навчально-виховному процесі значно зростає. Головна мета екологічного виховання – формування свідомої особистості, яка зможе зрозуміти значущість знань про природу, навколишнє середовище та буде готовою до ініціативної, творчої діяльності щодо збереження та відтворення екологічного балансу і навколишнього середовища. Щоб екологічне виховання дало позитивний результат, процес виховання має бути організовано належним чином та відповідати вимогам, меті та завданням, які ми ставимо перед собою та дітьми з порушеннями зору. Робота з дітьми з порушеннями зору має бути цілеспрямованою, діти повинні чітко розуміти, для чого вони виконують те чи інше завдання та яким має бути результат.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття» // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 4-5.
2. Запорожан З.Е. Екологія в початковій школі. Дидактичний матеріал з методикою його використання /З.Е.Запорожан. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1999. – 200с.
3. Концепція екологічної освіти України//Директор школи. – 2002. – №16. – с.20-29.
4. Корсак К.В., Плахотнік О.В. Основи екології, – К.: МАУП, 2000. – 238с.
5. Руснак Т. М. Форми і методи екологічного виховання в школі // 2003. – № 28.
6. Пруцакова О.Л. Сутність та види екологічної компетентності особистості // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 36. наук, праць. – Київ, 2005. – Вип.8.-Кн.2.– С. 16-19.

7. Пустовіт Г.П. Теоретико-методологічні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія. /Г.П. Пустовіт – К. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.

8. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник/ Н.А.Пустовіт, О.Л.Прущакова, Л.Д.Руденко, О.О.Колонькова. – К. «Педагогічна думка», 2008. – 64 с.

REFERENCES:

1. Derzhavna nacionalna programa «Osvita. Ukrayina XXI stolittya» // *Uryadovi kurier*. – 1993. – # 4-5.

2. Zaporzhan Z.E. (1999) *Ekologiya v pochatkovii shkoli. dydaktychnyi material z metodykoiu yogo vykorystannya*. Kamianec-Podilskyi: Abetka.

3. *Konceptiia ekologichnoii osvity Ukrayiny/Dyректор shkoly*. – 2002. – #16. – p.20-29.

4. Korsak K.V. Plaxotnik O.V. (2000) *Osnovy ekologii*. Kyiv: MAUP.

5. Rusnak T. M. (2003) *Formy i metody ekologichnogo vyhovannya v shkoli*.

6. Pruczakova O.L. (2005) *Sutnist ta vydy ekologichnoyi kompetentnosti osobystosti // Teoretyko-metodychni problemy vyhovannya ditei ta uchnivskoyi molodi*. Kyiv, Vol. 8.-P.2.– p. 16-19.

7. Pustovit H.P. (2004) *Teoretyko-metodologichni osnovy ekologichnoyi osvity i vyhovannya uchniv 1-9 klasiv u pozashkilnyh navchalnyh zakladax*: Kyiv: Alma-mater.

8. Pustovik N.A., Pruczakova O.L., Rudenko L.D., & Kolonkova O.O. (2008) *Formuvannia ekologichnoyi kompetentnosti shkolyariv*: Kyiv: «Pedagogichna dumka».

Svitlana Kondratenko Formation of environmental competence in children of young schools with vision impairment

*In the article the presents results of the formation of environmental competence in children of primary school age with visual impairment, environmental education and ecological culture of children with visual impairment, the results of the analysis of scientific and methodological sources on the environmental competence of children with visual impairment, the objectives and principles of environmental competence of children of primary school age with visual impairment. **Keywords:** environmental competence of children of primary school age with visual impairment, environmental education, ecological culture, objectives and principles of environmental competence.*